

СЪВРЕМИЕ НА ГРАЖДАНСКОТО И ИКОНОМИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Стоян Влайков¹

Колчем се заговори за гражданското общество у нас, то бива предимно охулвано, че е апатично, заспало, не реагира на различните превратности в държавата и при нарушаване на правата на гражданите или че въобще го няма. Някои си представят гражданското общество като някаква всеобхватна, широкомащабна и национална организация, с централни ръководни органи, които при възникване на актуално събитие отправят апел към народа и той целокупно се надига на обща масова акция.

Всъщност гражданско общество у нас съществува – видимо и невидимо. Всяка групова изява, всеки протест на социална или професионална група, всяка частична демонстрация е израз на гражданско общество. Защото то е преди всичко инициативност, защита и изява на гражданската съвест, противодействие и коректив на държавата, независимо в какъв мащаб се проявяват реалните му действия. Неговата актуалност ще се засилва още повече поради усложняването на обществения живот, с настъплението на икономическите и корпоративни групировки, цикличността на кризите и посегателството от държавата на правата и интересите на гражданите. Ролята му най-осезателно се изяснява при спадането на жизненото равнище, засилването на социалното неравенство и увеличаването на бедността, нарастването на безработицата и особено при потискане на професионалната, обществената и личностната изява на хората от всички слоеве. Обективно и логично е най-активни да са младите хора. От тяхната непримиримост се формираха екологични, антивоенни, антиглобалистични и противокорупционни движения, както и съпротивата срещу настъплението на банковия капитал. Така се родиха движенията „Да окупираме банките“, „Да окупираме Уолстрийт“, протестни демонстрации при сбирки на правителствените ръководители по въпросите на глобализацията. Този световен обществен кипнеж издигна извънредно много авторитета и ролята на гражданското общество.

1. Същност и характерни черти на гражданското общество

Научното определение за гражданското общество е, че изразява свободната, самостоятелната и самодейната предприемчивост на обществените индивиди за удовлетворяване и защита на техни частни потребности и интереси. Тази изява е организирана и целенасочена. Следователно гражданското общество пред-

¹ Стоян Влайков е доктор, доцент, хоноруван преподавател в катедра „Икономическа социология“ на УНСС; e-mail agipavlova@gmail.com

ставява неправителствено, недържавно, неполитическо обединение на лица от всички слоеве, пол и възрасти като свободни и автономни субекти, които защитават собствените си лични и семейни интереси. Под гражданско общество се разбира и съвкупността от непосредствено възникващи институции, временни или постоянни, които изразяват волята и разнообразните интереси на всички членове на обществото. Те имат и задължението да канализират целенасочено поведението на гражданите при различни акции.

По-пълна характеристика на гражданското общество дават неговите качествени признаци.

1). Гражданското общество възниква само на основата на лични и частни интереси. То няма стратегически цели, на него не е присъщо решаването на кардинални обществени проблеми. Те са задължение на правителствените органи, на които гражданските организации могат да сигнализират и да съдействат за правилно провеждане на държавната политика или да им противодействат при извращения.

2). Гражданското общество обединява само свободни лица – юридически (с реални граждански права), икономически независими, морално неопетнени, освободени от всякакъв вид физическо и духовно подчинение. В обществените прояви могат да участват само мотивирани личности, на които са чужди малодушието, нерешителността, поклонничество и изменничество.

3). Гражданското общество е многомерна реалност, има различни измерения – икономически, социални, материални, духовни, етични, политически, частнособственически и др., поради разнообразните интереси и искания на индивидите, които се самоопределят като свободни защитници и радетели за граждански права.

4). Като обществено формиране, гражданското общество съществува и функционира паралелно с държавната власт, но е нейният настойчив и ефективен коректив. То играе ролята на противотежест и ограничител на държавната намеса в автономния обществен живот и най-вече в личните, семейните и частнособственическите отношения. Това означава на държавните институции да не се позволява да надничат в индивидуалното, субективното, интимното пространство на хората и да диктуват взаимоотношенията им.

5). Противоречията, присъщи на човешкото общество, се пораждат и в гражданската съобщност. Затова гражданското общество функционира като противоречива реалност. В него възникват противоречия и противоположности между интересите на различните групи и отделни лица, между лични и обществени приоритети, между икономически и политически цели, между лични и групови преимущества. Тези противоречия се изглаждат в процеса на съвместни действия, при обсъждания и взаимни отстъпки.

6). Динамично развиваща се реалност е друг характерен признак на гражданското общество. Като се видоизменят или задоволят определени потребности и интереси, при промяната на общественото положение на лица и групи отпадат едни действия и граждански институции, възникват нови насоки и

инициативи, формират се и съответни структури. Затова често в гражданското общество се образуват временни групови или масови организации, които, след постигането на целите си, отпадат или се преобразуват.

7). Гражданското общество е обединение не само на свободни и на равни във взаимоотношенията помежду си граждани. Те са уважаващи се един друг лица, които зачитат своите и на другите съграждани разнообразни индивидуални интереси, права и свободи.

8). Не е възможно гражданско общество при всякакъв вид самовластие. Неговото съществуване изключва диктаторски и авторитарни режими. На него са чужди строгата йерархия, грубата субординация и административното подчинение. Само в условията на свобода, децентрализация, демокрация и плурализъм може да живее и действа гражданското общество.

9). Основно правило в гражданското общество е, че личността е източник на всяко действие, субект на всички изменения в обществената действителност. Без личността не е възможно нито едно социално действие, без нея не могат да се образуват социални групи, общности и цялото общество. Личността е едновременно производител и потребител, поради което има своите материални и духовни интереси. Това я прави активен съпричастник и участник в гражданските инициативи.

10). Гражданското общество има още едно много важно предназначение – да опазва децата от вредни влияния. Много често невръстните стават обект на безскрупулна идеологическа и религиозна агресия. Не са малко и опитите за политическо въздействие върху тях. На това гражданското общество се противопоставя със своите специфични средства и със сигнали до прокуратурата. Все още недостатъчно се действа за намаляване на детската смъртност и против изоставянето на децата от недобросъвестни родители.

Тази характеристика показва, че гражданското общество е солидарно доброволно образувание, защото обединява отделните личности, семейства и групи за съвместна дейност в защита на права, свободи, интереси и лична неприкосновеност от посегателство и натиск върху чувствата и убежденията на хората.

2. Възникване и утвърждаване

Историческата последователност на възникването, утвърждаването и развитието на гражданското общество във вековете е проследена от мнозина автори, затова тук ще направим само кратко припомняне на основните моменти от този дълъг път.

Първите наченки за изясняване на явлението „гражданско общество“ се приписват на древногръцките философи Аристотел (384-322 г. пр.н.е.) и Платон (427-347 г. пр.н.е.). Според тяхното виждане, гражданско общество включва и държавата, която трябва да противостои на родове, кланове и фратрии. За „идеалната“ аристократична държава на Платон е било нужно такова национално обединение и класово деление.

По-ясни очертания гражданското общество започва да придобива по време на Просвещението (Просветителството) през 17-18-и век. Това е обществено-политическо течение, насочено към разрушаване на основите на феодалното общество с неговите пороци. Идеолозите и изразителите на Просвещението (Волтер, Монтескьо, Русо, Шилер, Гьоте, Десницки и мн. др.) са ратували за едно по-добро общество с нови нрави, с идеи за честност, почтеност, справедливост и висок морал. Определящата роля според тях е на научните знания и на съзнанието, издигане на културата и образованието като път към премахване на невежеството. Обявяват просветата и образованието за най-значителна сила на общественото развитие и издигат лозунга „Триумф на разума“. Но те не прозирали решаващата роля на икономическите фактори и материалните интереси на хората.

Просветителите провъзгласяват естествено равенство между хората, защита на онеправданите и създаване на по-добри условия за живот. Техните нови идеи, разбирания и цели са въздействали силно върху хората и са създавали защитни сили у тях да се борят против абсолютната монархия, родовите привилегии и църковната догматика и клерикализма. Така се налага началото на едно ново обществено движение като зачатие на бъдещото гражданско общество.

Трябва да се отдаде заслуженото и на Георг Вилхелм Фридрих Хегел (1770-1831), виден представител на немската класическа философия, обективен идеалист с радикално за времето си диалектическо мислене. Той означава гражданското общество като съвкупност от институции, които удовлетворяват потребностите и реализират икономическите отношения на хората. Това, според него, е частно икономическо общество, което се проявява като опозиция на държавата.

През втората половина на 19-и век марксистката философия приема делението на Хегел за гражданското общество като опозиция на държавата, но го свързва с класовата борба. Институциите, които Хегел определя като основа на гражданското общество, марксистите считат за оръдия на господстващата класа, следователно не могат да бъдат опозиция на държавата. Затова марксистката философия прокарва разбирането за стратификационното разделение на обществото и за класовата борба, която се води за присвояване на ограничените ресурси на обществото. Опозиция на държавата са подчинените и експлоатирани класи.

Този преглед показва същността на гражданското общество и се стига до наши дни с една почти завършена представа за този коректив, опозиция, самостоятелно обществено формиране и т.н. в съвременното капиталистическо общество. Но като динамична реалност това своеобразно съобщество ще продължава да се развива, а изследователите ще продължават да тълкуват и изясняват ролята и предназначението му и ще прибавят нови определения и характерни признаци.

3. Формат на гражданското общество

Гражданските прояви възникват спонтанно при нарушаване на правата, поради незадоволяване на материалните и духовните интереси на хората или незачитане на законите. Но гражданското общество не е национално обхватна и структурирана организация, не е общонародно обединение, няма свои централни ръководни органи, които да направляват действията на недоволните или на протестиращите хора. Гражданите действат според интересите и целите си предимно спонтанно и групово. Затова всяка групова, макар и малоформатна проява, следва да се приема за начинание на гражданското общество, макар и частично. Примери в това отношение има много. Група младежи и девойки засадиха демонстративно дръвчета в дупките на един от централните пътища в Софийско. Инициативата придоби публичност чрез медиите и още на другия ден общинските администрации и агенция „Пътна инфраструктура“ запълниха дупките. Пациентската организация, изградена и ръководена от покойната Теодора Захариева, с голяма дързост и упоритост се наложи и извоюва правото си да участва в приемането на решения от Министерството на здравеопазването. В Добрич бе изградено сдружение „Граждани на България за България“, което осигурява адвокати на майки, които съдят държавата заради загиналите си деца. Такива решителни самодейни акции са стачката на учителите (2008), протестите на животновъди, зърнопроизводители, тютюнопроизводители (няколко години поред), шествията на еколози и интернет привърженици. Всички те представят и характеризират една своеобразна реакция на гражданите по отделни парливи и нерешени проблеми и следва да се считат за актив на гражданското общество. Защото са насочени срещу грешните действия на властта.

Защо обаче голяма част от гражданите и от социалните и професионалните групи не подкрепят недоволните и стачкуващите, не се присъединяват към протестите им? Защото не са мотивирани, нямат засегнати лични, семейни или частнособственически интереси. На второ място, защото не са достатъчно добре изяснени и разбрани причините и исканията на тези, които имат конфликт с държавни институции. Следователно недоволните, протестиращите, стачкуващите трябва сами да си осигурят съдействие, поддръжка и солидарност, а не да чакат гражданите по своя инициатива да си търсят информация и да проумеят подбудите и целите им. Предварителната подготовка и разяснителната работа би трябвало да бъде първото начинание, с което да започва всяка гражданска инициатива, за да се привличат повече хора в осъществяването ѝ. Освен това, може да има неодобрение на действията на протестиращите или противоречие на исканията им с интересите на другата част от гражданството. Така лекарите не подкрепиха стачката на учителите, преподавателите не защитиха исканията на други социални и професионални групи. Винаги широката общественост се разделя в мнението и оценката за вълненията и броженията, протестите и стачките на определени хора с неудовлетворени интереси или нарушени права. И не можем да ги виним за това. Демокрацията изисква търпимост към разли-

чите мнения и разбираня. Затова е необходима предварителна разяснителна работа и агитация по време на протестните събития, за да се убедят другите хора в необходимостта и неизбежността на стачните действия, да се осигури по-широка обществена подкрепа.

Съпричастността и отзивчивостта към отделните прояви на гражданското общество може и да не е обезателно с физически действия – стачки, демонстрации, митинги. Солидарността може да бъде изразена и с вербални средства – публични декларации, изразяване на мнения по медиите, изказвания на парламентарните групи в Народното събрание и други. Гражданските организации много се боят да не ги обвинят в политически пристрастия и предварително декларират, че не искат подкрепа от партиите и се разграничават от всякакви опити за подобна помощ. С това те пресичат необходимата им защита и съдействие от тези, които най-много могат да им помогнат. Когато по улиците определена обществена или професионална група демонстрира исканията си, в парламента някой трябва да говори от нейно име и да се застъпи за исканията им. Този някой не може да бъде друг, освен член на партия и на партийна парламентарна група. В цял свят гражданските структури, синдикалните и професионалните съюзи се свързват и даже обвързват с политически партии, защото само по този начин могат да се борят за правата и интересите си и да постигат целите си. Няма синдикат в Европа без политическа и партийна протекция. Това е необходимо, защото гражданските и синдикалните организации са „вторични“, т.е. на второ място след държавата и работодателите; те трябва да бъдат предизвикани, за да реагират. Ако са нарушени закони, ако са застрашени интереси, права и живот на хората, тогава се организират протести, демонстрации, стачки, даже гражданско неподчинение. Ако държавните институции и работодателите спазват трудовото законодателство, ако осигуряват безопасна работа и правилно оценяват и заплащат труда, ако са осигурени човешки свободи, гражданските организации и синдикатите няма защо да протестират и стачкуват (макар че такава идилия никога не е била). Политическата подкрепа и защита е особено необходима при спонтанно и стихийно възникнали недоволства и брожения, за да бъдат организирани целенасочено и да не се допуснат закононарушения или ощетяване на невинни граждани.

Гражданските прояви в повечето случаи започват спонтанно и стихийно като ответна реакция на държавната администрация в случаи на извращения, бюрократизъм, бездушие или на незаконни действия на работодателите. Стихийно е само началото, след това спонтанно възникналата съпротива следва незабавно да бъде овладяна и канализирана, като се създадат инициативни, координационни или организационни комитети. Стихийното обезателно трябва да отстъпи на организираността, защото хаотичните и екстремистки действия са опасни и разрушителни, те снижават авторитета и на гражданското общество. Такива необуздани насилия се случват при младежките и студентските демонстрации и граждански неподчинения. Опустошаването на магазини, автомобили и друго имущество означава, че са пострадали други членове на

гражданското общество – търговци, дребни собственици и обикновени граждани. Подобни действия допуснаха протестиращите в Гърция заради икономическата депресия. Стихийното надделя и при гражданските протести на 10 януари 1997 г. у нас, когато бе нападната и опожарена сградата на Народното събрание, което е недопустимо за европейска цивилизована страна.

Структурата и съставът на гражданското общество включват неограничен брой саморегулиращи се масови обществени недържавни организации, което го прави отворена, динамична и плуралистична система. Тя обхваща всякакъв вид движения, сдружения, организации, съобщности, изпълняващи икономически, социални, духовни, образователни и други дейности.

Най-широко е представена групата на частните сдружения за производствена, търговска, научна, културна и друг вид дейности. Но в гражданското общество влизат не фирмите, не предприятия и земеделските ферми или други звена, а техните граждански обединения: съюз на хлебарите, съюз на работодателите, на индустриалците, на зърнопроизводителите и т.н. Тези сдружения имат граждански характер и предназначението им е да изразяват и опазват правата и интересите на своите членове. Затова ръководителите на тези обединения участват в преговори с държавни и недържавни органи. Те също имат несъгласия с някои направления на държавната политика и също могат да организират протести, каквито бяха тези на земеделците.

Други структурни елементи на гражданското общество са социални организации, свързани с решаване на жилищни и битови проблеми, с опазване на природната среда, за по-добро обслужване и др. В състава му влизат екологични движения, природозащитници, организации за правата и свободите, спортни клубове и синдикалните конфедерации като непосредствени защитници на икономическите и социалните интереси на работниците и служителите. Несъвместимо е участието в гражданското общество на различни мафиотски, бандитски и грабителски групи, участващите във властта политически партии и административните учреждения и ведомства. На тях противостои гражданското общество и от тях защитава нацията.

4. Гражданското и икономическото общество

В последните години, при засилващата се поляризация между големите икономически групировки и дребния бизнес, с настъплението на банковия капитал и редуващите се кризи, отново се заговори за „Икономическо общество“ със защитни функции подобно на гражданското общество. Наименованието показва, че то се отнася за икономическите субекти и действа при икономически събития.

Има ли днес „Икономическо общество“ и какво представлява?

През втората половина на 18-и век се появява „икономическият човек“ с нов тип поведение и интереси. Той е продукт на Просвещението, на капиталистическата индустриализация и най-вече на Френската буржоазна революция (1789), която отприщва новите икономически отношения. Икономическият

човек се характеризира с егоистично и себелюбиво поведение, диктувано от икономически мотиви и материални интереси. Той се стреми към собствена стопанска дейност, максимална изгода от работата си и лично обогатяване.

Тогава започва да се създава и една особена самостоятелна общност от икономическата сфера – манифактуристи, производители на материални блага, търговци, които се обединяват и започват да защитават своите непосредствени собственически интереси. С времето тази общност придобива все по-реални очертания, определя се като независима от държавата и от политическите структури. Ролята на държавата е да създава необходимите условия за функционирането на икономиката и пазара и да налага данъци, такси и акцизи. Икономическата игра трябва да е свободна, защото тя води до по-добри резултати и не допуска намесата на държавата и политиката в нея.

Нагласата на новата общност е икономическите явления да протичат по свои естествени пътища и да се подчиняват на собствени специфични закони. И съвсем логично тя започва да се нарича „икономическа общност“ (или съобщност), „ново съсловие“, „нова задружност“, но в икономическа среда. По същото време се появява и „третото съсловие“ – зараждащата се буржоазия, която води борба с духовенството и аристокрацията за повече икономически простор. Паралелно формиращата се икономическа съобщност е част от третото съсловие, но е свързана само с икономическите процеси и обхваща онези слоеве от населението, които се занимават със стопанска, производствена и търговска дейност.

Така се слага началото на ново специфично и защитно икономическо общество в капиталистическите условия. Когато към него се приобщава защитата на частнособственическите отношения, семейните връзки, неприкосновеността на личния живот и религиозните и морални чувства на хората, то започва да се нарича „ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО“.

Така икономическото и гражданското общество възникват почти едновременно, на една и съща основа – защита на собствените интереси и независимост от държавата. Първична е икономическата съобщност, което е обяснимо поради решаващата роля на икономиката, но всеобхватно е гражданското общество. Такова обособяване е неизбежно поради това, че икономиката става самостоятелно функционираща сфера. Немският философ Георг Хегел нарича гражданското общество „частно икономическо общество“ като опозиция на държавата.

В края на 19-и век и началото на 20-и век икономическото общество приема формата на „икономически материализъм“ или „икономизъм“. Неговите позиции са, че единствената и решаващата сила на общественото развитие е икономиката. От нея произтичат всички обществени явления и процеси, тя е основата на материалния и духовния живот, осигурява финансирането на всички дейности и въздейства върху всички социални отношения и сфери. Затова в обществото трябва да се извършват само икономически реформи, като основен и единствен път за преустройство и развитие на държавата. Работническото движение не бива да се занимава с политическа борба, а да защитава само

икономическите си интереси и да подобрява икономическото си положение. Икономизмът отхвърля политическата дейност в икономическата сфера, с нея трябва да се занимават партийните формации и неикономическите и недържавни институции. Марксистката философия критикува това разбиране и го нарича „вулгарен икономизъм“, като се обявява за икономическо и политическо освобождение на работническата класа.

Трудно може да се запази в съвременните условия в чист вид социална, гражданска или икономическа недържавна структура, както и икономическото общество. Причината е, че икономиката все повече се социализира. Нещо повече, тя неизбежно става взаимозависима от образованието, морала, културата. Не е възможно икономически растеж без образовани и квалифицирани кадри, без взаимодействието с науката, правото, политиката, етиката и естетиката. Това взаимовлияние пък води до икономизиране на другите обществени сфери.

Икономическото развитие поражда ред екологични проблеми: увреждане на природната среда, замърсяване на водата и въздуха, застрояване на зелени площи. Затова възникват екологични и други защитни организации, които се стремят да опазят обществото и природата от прекомерната икономическа експанзия.

Икономическото общество не включва в себе си цялата икономическа сфера и работещите в нея. Извън него са икономическите групировки, корпорации, големи търговски вериги, банките, т.е. едрият капитал, а също и държавните институции. Икономическото общество обхваща и защитава средния, малкия и семейния бизнес, частните стопани с малко земя, дребни фермери, животновъди – тези, които работят за икономическия стабилитет на държавата, задоволяват материални потребности на хората, но са пренебрегвани и притискани от властта и едрият капитал. Под закрилата на икономическата съобщност са и наемните работници и служители, които в свободното си време се занимават с частна стопанска или търговска дейност.

Икономическото общество се разглежда и като органическа и най-важна съставна част на гражданското общество, което изразява и защитава и правата на труд, на работна заплата, на безопасни работни условия и спазване на нормите на охрана на труда. Затова икономическото и гражданското общество ще се разглеждат като неделимо цяло, но с определена специфика на всяко от тях.

5. Сътрудник или коректив на властта

Властта се олицетворява от държавата – административна и правно-политическа организация, създадена да управлява обществото. Притежава монопола върху властта, с която регулира всички процеси в обществото. Създава закони, контролира действията на институциите и поведението на хората. Това законово право на държавата може да доведе до извращения, злоупотреба с управлението, насилие, израждане в авторитаризъм или превръщане на политическата власт в икономическа. Според Макс Вебер властта е възможността на едно или група лица да поставят волята си над волята на другите, независимо от не-

съгласието или съпротивата им; освен това, държавата претендира за монопол върху легитимно физическо насилие върху обществото.

За да не се допусне това, трябва да има и други обществени сили, които да предпазят държавата да не се изроди в насилнически апарат, да не узурпира всички права и да се разпорежда своеволно със законността. В сегашните условия такава сила са гражданското и икономическото общество със своето обществено влияние и енергия, осъществявани от недържавните и неправителствените организации. Гражданското общество е призовано от една страна да партнира с държавата, да я подкрепи в решаването на обществено значимите проблеми, да съдейства за задоволяването на основните материални и духовни потребности на гражданите. От друга страна, то има обществени контролни функции и се превръща в коректив на държавната администрация, за да не се отклони от законовите форми на управление и да не потиска гражданските свободи. Социалните регулатори на гражданското общество са правото и моралът. Чрез прокуратурата и съдебната власт се коригират несправедливи, незаконни и вредни решения и действия на държавата. Моралът не допуска гражданските инициативи да се използват за користни цели, за изнудване и обогатяване, да не се прикриват нарушители и бездействие, когато държавата неволно или съзнателно застрашава интересите, правата и свободата на обществеността.

Взаимоотношенията и различията между държавата и гражданското общество може да се разберат от една по-концентрирана съпоставка (таблица 1).

Таблица 1. Взаимоотношения и различия между държавата и гражданското общество

Д Ъ Р Ж А В А	ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО
1. Изразява общите обществени и национални интереси и на първо място законовите изисквания според Конституцията на страната. 2. Основна задача – да установява обществен ред, дисциплина, подчинение; да изработва закони и да налага изпълнението им, да управлява обществото, вкл. с принудителни мерки. 3. Има свой платен апарат и институции, с които осъществява властта си. Държавата ги създава, назначава служителите и изисква да й служат вярно. Това често води до превишаване на правата им и злоупотреба с доверието. 4. Изразява политически цели, издържа и съдейства на политическите партии, организира избори за формиране на институции на държавната власт. 5. Държавата е власт, принуда, насилие в името на обществото и за непрестанното функциониране на институциите. Принуда се прилага над престъпници за спазване на общественя ред. 6. Държавата има международни връзки, взаимоотношения и задължения, които невинаги съвпадат и съответстват на интересите на гражданите.	1. Носител и изразител на частни интереси, потребности и инициативи, включително лични и семейни потребности, естетически, морални и религиозни чувства. 2. Основна цел – да изразява и опазва правата и свободите на гражданите, да не допуска своеволия и насилие на държавните органи, да бди за свободата на словото и мненията. 3. Противостои на този властов апарат със свои временни и постоянни граждански организации, с масови целенасочени прояви и ограничава опитите за закононарушения и самовластие. 4. Няма политически характер, не се обвързва с тесни партийни цели, не се приема и политическо вмешателство в дейността му. Сигнализира за нарушения. 5. Гражданското общество е контравласт, коректив на държавната политика, гражданска съвест и непримиримост. Действа от името на свободните граждани. 6. Няма международни задължения, но поддържа връзки с гражданските общества на другите страни и може да организира международни прояви по различни глобални проблеми.

От сравнителната характеристика се вижда, че гражданското общество поддържа непрестанно взаимодействие с държавата и нейните институции. Взаимодействието е двупосочно. Едната линия е сътрудничество, подкрепа на правителствените решения и действия, когато отговарят на интересите и исканията на гражданите. Другото направление е сигнализиране, критика, противо-

поставяне и противодействие при изкривяване и отклонение от националните приоритети и от държавните програми. Но в цялата си дейност гражданското общество не може да има цел и намерение да се отслабва държавата, нито да се подменят функциите ѝ. Държавата трябва да е силна, за да има правов ред, за да укрепват и да се развиват и масовите обществени формации. Те са активен партньор в усилията на държавата да оптимизира общественото управление.

От своя страна, държавата трябва да признае легитимността на гражданското общество и да му дава простор за действие. Тя доброволно освобождава някои сфери, които са свързани с личния и семейния живот на индивида, и ги предава за неправителствена масова дейност. По този начин държавата доброволно създава своя контравласт, за да бъде неин ефективен коректив. Това засилва демократичните устои на обществото и повишава степента на развитието му. В същото време, държавата не бива да допуска тези пространства, които отстъпва на гражданското общество, да се заемат от хора с користни цели и корупционни намерения или от престъпни групи.

За сътрудничество и съвместна дейност на гражданското общество с държавата могат да се намерят много възможности и допирни точки.

1). Провеждането на икономически и социални мерки и реформи, отнасящи се до широки слоеве от населението, може да стане с участие на гражданското общество или отделни части от него, за да не се допусне ощетяване на професионални и териториални общности, а от измененията да се възползва цялото общество.

2). При приемането на нови закони е полезно да се търси отношението на общественото мнение, с което ще се получат рационални идеи и предложения.

3). Да се разшири тристранното партньорство. Това е съвременна форма за решаване на проблемите на труда и бита на наемните работници и служители в съвместна дейност от три партньора: държавата, работодателските организации и синдикатите. Техни представители периодично се събират, консултират се и излизат с решения за регулиране на трудовите и осигурителните отношения, въпросите на жизнено равнище, подобряване на работните условия и актуализиране на работните заплати. Проблемът е, че някои работодателски организации и синдикати са изключени от тристранното партньорство. Правителството предпочита да преговаря само с определени и удобни на него работодателски и синдикални организации, а друга голяма част от трудовите хора нямат представителство в социалното партньорство. И синдикатите, и работодателските организации са част от гражданското общество и предпочитането само на едни от тях и пренебрегване на други означава незачитане на правата и интересите на част от обществото.

4). Полезно е държавните институции да поддържат контакти с организациите на гражданското общество за съвместно решаване на въпросите, свързани с политиката на доходите, административното обслужване, по въпросите на образованието и здравеопазването.

5). Гражданското общество може да помогне много на държавните органи и на Министерския съвет да получават достоверна информация при вземането на решения по насъщните проблеми. Правителството и министрите често действат по инерция, по приумици и догадки („А от десет догадки, девет са неверни“ – Максим Горки). Кабинетът, институциите и партиите поръчват емпирични изследвания само за собствения си рейтинг и ги използват с рекламна цел. Необходимо е да се проучва мнението и отношението на хората по основните социални проблеми, да се търсят идеи и предложения за предстоящата дейност. Самите граждански организации могат да дават представително мнение или да участват в социологическите изследвания като респонденти.

6. Конфликтно взаимодействие

В прякото взаимодействие между гражданското общество и държавата винаги може да възникнат конфликти, инициирани от едната или другата страна. Началото на една съгласувана дейност може да завърши с неразбирателство, напрежение и прекъсване на работната среща. Или противоречивите мнения да се изгледят с преговори и консенсус и да се постигнат положителни резултати.

Възможните конфликти са в няколко посоки.

1). При ограничаване на правата и свободите на гражданите със законови мерки. В законодателната си дейност държавните ръководства пренебрегват мненията и интересите на хората. В името на националната сигурност може да бъдат ограничени или отменени някои права или да се наложи забрана върху определени протестни действия. Често кметовете дават разрешения за митинги и демонстрации само в определени дни и часове или на извънградски места. Оправданията са да не се наруши общественят ред. Кое не е изключено, но така се губи популярността и ефектът от протестните действия. Случва се и административни служби противозаконно да отказват услуги на граждани, което също е повод за конфликти.

2). Конфликти възникват при ограничаване на свободата на устното и печатното слово. Това означава, че се възпрепятства публичното изказване на мнения на гражданите на събрания, на неформални сбирки или в медиите. Начините на цензуриране от властта са много, различни и много често завоалирани. Неудобните независими медии, които си позволяват да критикуват правителството и отделни министри, се подлагат на безпричинни данъчни проверки, за отделни дребни нарушения се съставят актове с неоправдано високи глоби, отправят се и заплахи. Упражнява се натиск върху рекламодателите и така приходите на вестниците и телевизиите намаляват. Възпира се продажбата на вестниците чрез сплашване на разпространителските фирми. Има вече случаи и на взривяване на автомобили и жилища на разследващи журналисти. Срещу всичко това се съпротивлява гражданското общество, защото се ограничава и манипулира информираността на обществеността, а медиите са изразители на общественото мнение и трябва да бъдат защитени.

3). Нетърпимост проявява гражданското общество и при нарушаване на националния суверенитет. В различни международни преговори, при сключване на договори и споразумения с други държави, е възможно правителството или отделно министерство да не устоят на натиска на външните сили и да допуснат ощетяване на националните интереси. Не са изключени случаите, когато държавните органи доброволно отстъпват от позициите и се съгласяват с предложените клаузи. Това е напълно допустимо поради членството на България в НАТО и в ЕС. По такъв начин бяха закрити четири блока на АЕЦ „Козлодуй“, намален бе съставът на българската армия, създаде се напрежение сред собствениците на земеделски земи поради ограничаване на разпореждането с тях. ЕС наложи забрана на страните членки да провеждат референдуми за приемането на Конституцията на Европейския съюз, защото народите не я искаха. На всички тези външни давления гражданското общество реагира незабавно и остро, макар че не успя да предотврати всички наложени предписания.

4). Особено чувствително е гражданското общество при посегателство върху природната среда от държавните институции. Това се случва при ново строителство и прокарване на пътища, при което се унищожават гори, природни красоти, археологически находки и се разрушават убежища на диви животни и птици. Същото става и при проучванията за нефт, газ, въглища и руди, което се извършва с увреждащи природата технологии. Обяснението на властите, че това се прави в интерес на гражданите и че ще се намалят цените на горивата, не е убедително, по-вярното е, че подземните богатства се дават на концесия на големи чужди компании, които плащат и големи комисионни. Природозащитниците и еколозите са непримирими към тези действия, те търсят подкрепа и в европейските институции и в много случаи успяват да наложат спиране на съиспничеството на природата. С техните протести бе наложен мораториум на проучванията за шистов газ в Добруджа.

5). В стремежа си за икономии, правителството и други държавни органи прибягват до съкращения, намаляване и заличаване на гражданските организации, институции и доброволни обществени формирования като библиотеки, читалища, научни звена, местни музейни сбирки. Те също са част от гражданското общество. Първи реагираха българските писатели, като организираха протестни литературни четения на свои произведения пред сградата на Министерския съвет. Това бе действителна гражданска проява на неодобрение и възмущение срещу намеренията на правителството.

6). Конфликти са възможни и когато държавата обсебва територията на гражданското общество, с което ограничава действията му. Това става със създаване на дублиращи и паралелни на гражданското общество държавни институции, комитети, съвети, комисии и др. Общински кмет създава „гражданско“ дружество, което сключва договор за почистване и озеленяване на града срещу заплащане. То вече не е гражданско и независимо. Нелепостта тук е, че се обсебва наименованието „гражданско дружество“ и му се възлага дейност с печалба. Наред с гражданската федерация на потребителите има и държавна

комисия за защита на потребителите, но гражданите не я търсят, защото не получават отговори и съдействие. За туширане на критиката от независимите медии, властта създава свой „официоз“ (правителствен вестник) или подвластна електронна медия.

7). Недостатъчното взаимно доверие също е основа за конфликт. Гражданите не вярват на държавните институции, във всяко тяхно действие те виждат неискреност, информационно затъмнение, обогатяване, корупция или сътрудничество с мафията. Явни престъпници не се осъждат и веднага възниква съмнението, че държавата ги пази. Скандалите за незаконно обогатяване на правителствени ръководители или чиновници се тушират или оправдават. Това поражда недоверие от общественото мнение.

8). Конфликти могат да възникнат и по вина на гражданското общество, когато предяви властови амбиции. Ако отделни масови обществени организации или съюзи се опитват да заменят държавните органи, да изпълняват административна или управленска дейност, правителството правилно се противопоставя. Всяка организация, която влезе във властта, вече не е част от гражданското общество – тя се изключва и когато се занимава с търговия и добива печалба.

Разрешаването на конфликтите между гражданското общество и държавата като върховна административна и правно-политическа институция става чрез преговори и протести. С преговорите се постига съгласие и споразумение. При неудовлетворяване на претенциите на гражданското общество или на отделни групи в него следват протестни действия.

Организационните средства за въздействие и на действия на гражданското общество изключват всякакво насилие, окупация на сгради и нападения върху силите за сигурност. Протестните действия следва да бъдат мирни, цивилизовани и коректни. На първо място е необходимо гражданското общество да има лоби в законодателната, изпълнителната и съдебната власт, което още му осигури подкрепа със законови средства на най-високо равнище. Резултатно средство е внасяне на предложения, декларации, петиции и резолюции до същите власти. Те са длъжни да ги разгледат и да дадат отговор.

Най-масовите прояви на гражданското общество обаче са шествията, митингите, демонстрациите – като публични протестни действия, те са и защитени от закона. У нас те се практикуват постоянно и легитимно. Любимо средство на американците е да засипват държавните органи с писма, телеграми, телефонни обаждания и SMS-сигнали, докато не получат резултат. Това е много хитро и удобно – стоят си хората вкъщи и проявяват активна гражданска позиция. Порезултатни са публикациите в независимите печатни издания и дискусиите по електронните медии, но те са частна собственост и невинаги дават трибуна на обществениците.

Други използвани вече форми на публична позиция са: мълчаливи събирания на граждани, бдения със свещи, публично пиене на „студена вода“ с явен намек за оцеляване на хора и др.

7. Модерно съвремие

Днешният наш свят се развива и променя с невероятна скорост. Научно-техническият прогрес и висшите технологии произвеждат все по-нови и модерни продукти, но и неблагоприятни последици. Всяко откритие, изобретение и новаторство дисквалифицира хиляди трудещи се, увеличава безработицата, утежнява живота на обикновените хора и най-вече на ниските слоеве. Виртуалното пространство е претъпкано с интернет комуникации, Фейсбук и други социални мрежи, сайтове, страници и т.н. Общуването между хората от различни краища на света става бързо и непосредствено. Това улеснява обмена на информация, приемането на бързи решения и организиране на групи хора от различни държави за съвместни действия.

Но тези нови открития и въведения се използват и за користни и даже за зловредни действия, като блудство с малолетни, банкови обири, източване на дебитни и кредитни карти, сексуална експлоатация на млади момичета и износ на бели робини, измами на граждани и на цели семейства. Увеличава се и битовата престъпност, жертвите на която се увеличават неимоверно. Националните и международните органи за сигурност не могат да предотвратят, разкрият и предадат на съд всички извършители на злодеяния и престъпления.

Това съвремие с тези размножаващи се проблеми издига много ролята на гражданското общество.

Само гражданското общество може веднага да усети и долови какви измами се готвят или се извършват към отделни граждани, и може веднага да сигнализира охранителните органи. Само гражданското общество незабавно може да вдигне тревога и да стресне държавните институции, ако изчезне девойка, ако има насилие над дете или е отвлечен човек. Тъкмо гражданското общество може да оказва пълно съдействие и навременна помощ за ограничаване на битовата престъпност, като събира по-пълна и вярна информация от пострадали и я предостави на компетентните органи.

Икономическото общество, като съставна част на гражданското общество, може да прояви защитните си функции към средния, малкия и семейния бизнес срещу настъплението на банковия и едрия промишлен капитал или при неправомерното повишаване на лихвите без знанието на кредитополучателите. Икономическото общество може да разтревожи цялата общественост, ако върху дребните собственици, фермери и търговци се упражнява натиск, има опити за изнудване и фалити или се използват корупционни схеми от управляващия елит и от политическите партии за тяхното нелегално финансиране и пълнене на „черни каси“.

Това означава, че сигналните сетива на гражданското и икономическото общество в цялост трябва да са много чувствителни и изострени. Държавните органи и полицията невинаги могат по собствен път и със собствени сили да узнаят, да разследват и да разкрият потенциалните или реалните престъпления, а нерядко са и съучастници. Затова гражданските организации не трябва да ги

оставят на мира, а постоянно да им напомнят, да изискват, да ги подтикват и заставят бързо да разследват и разкриват престъпленията. Ако нямат вяра на полицията, да сигнализират на републиканския и областните омбудсмани, които не могат да откажат съдействие и да прикрият сигналите.

Когато в страната върлува беззаконие, разпуснатост, престъпно безхаберие и ненаказаност, цялото общество трябва да се тресе от непримиримост и тревога, да се вдигне и да подгони тези, на които плаща да ги пазят. Много хубаво го каза една гражданка в радиопредаване: „Усетите ли опасност, предупреждавайте. Ако има бюрократично безхаберие, излизайте на улицата и крещете, искайте, предупреждавайте, настоявайте. Уличният шум на гражданството е здравословен“.

8. Ценностна система на гражданското общество

По тази проблематика един изследовател казва, че ценностите се намират на другия бряг на реката на живота, на отвъдната страна срещу материалното производство. Или ценностите не са дял от материалната част на обществото, не са компонент на средствата и условията за производство. Те са „надстройката“ над тях. Като ценности се определят идеите, идеалите, мечтите, целите, стремежите, личните изяви и себеутвърждаването. Те са свързани с миналото, с настоящето, но повече с бъдещето – това, което следва да се осъществи, към което се стремим, което искаме да постигнем като достойнство, уважение и обаяние сред другите хора. Логическият извод е, че ценностите и ценностната система се намират в света на духовното.

Ц Е Н Н О С Т И Т Е са духовните идеали, пориви, стремления на индивида, на социалната група и обществото към възвишеност и съвършенство. Те са нашите представи и търсения за сегашните и бъдещите постижения. Те показват разбирането за чест, слава и достойнство и избиране на пътищата за реализирането им. Ценностите насочват към съвършенството, което трябва да се достигне, да се реализира полза за всички, а не само това, което е изгодно за индивида. Те изключват егоцентризма, те са необходими на всички хора, на цялото общество и на всеки конкретен човек като цел и стремеж за развитие и оползотворяване на живота. Тяхното предназначение е да издигнат ролята на човека в обществото, в труда и в семейството, да го насочат към самоутвърждаване и духовна свобода.

Ценностите се намират в света на културата, те отразяват духовното богатство на човека, но тяхното качествено съдържание зависи и от културното равнище на нацията. Затова те могат да служат и като признаци на цивилизованост.

Ценностите имат силата на потребности и мотиви. Подобно на тях, те също стават подбудители, двигатели и стимулатори за действие. Но те не са просто продължение на потребностите и интересите, а тяхно качествено по-висше съдържание, те формират ново отношение. Имат своя самостоятелност и спе-

цифичност, насочват собственото осъзнаване на индивида за неговата обществено полезна роля. Ако в мотивацията на човека доминират елементарни потребности и интереси, и ценностите му ще са първични, примитивни, с беден духовен облик и ниска културна ерудиция.

ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА е съвкупността от всички осъзнати и избрани вече ценности, с които личността и групата изразяват конкретното си отношение към настоящето и към бъдещето и които се стреми да спазва в труда и в живота. Ценностната система отразява в преработен вид формите на съзнанието – наука, образование, култура, изкуство, морал, право, политика, религия. Това не е механичен сбор на тези съставки на общественото съзнание, а качествено ново преобразуване и усвояване, превръща се в лично вътрешно убеждение у човека и формира собствен духовен облик.

Ценностните системи са индивидуални, групови и обществени, поради това, че отразяват формите на съзнанието на съответните типове субекти. Индивидуалната ценностна система съдържа личностните цели и стремежи, конкретен избор на дейности и собствени критерии за успешна реализация в труда и в живота. Така тя мотивира постъпките и поведението на отделния човек. Индивидуалната ценностна система отразява жизнения опит, психическите особености, емоционалното равновесие и духовния образ на личността и показва социалната ѝ зрялост.

В своята същност всяка ценностна система е противоречива духовна реалност и поражда ред контрасти, разногласия, несъответствия и противопоставяне. Противоречивостта се определя от множеството различни по характер и съдържание ценности, обвързани в едно цяло. Различията са основата за взаимодействие на ценностите, но и самото взаимодействие е противоречиво. Това означава, че ценностната система е обективно и естествено вътрешно противоречива. Поради това е възможно противопоставяне и между различните ценностни системи (индивидуална, групова, обществена).

По същия начин стои въпросът и при несъвместимостта на цели видове ценности в една и съща система – личностна, групова или обществена. Получава се така, защото различните субекти, партии, граждански организации, професионални групи изповядват различни ценности, което създава вътрешни различия и противопоставяне в колективната ценностна система. В обществената ценностна система като цяло противоречията са още по-големи и осезаеми, защото изразяват интересите на по-големи общности – социални слоеве, класи, етнически и религиозни групи. По тази причина е възможно конфронтране на цели общности с различни нагласи, цели и стремежи.

Най-болезнен е сблъсъкът на личностните ценности с обществената действителност. Идеалът и стремежът на младия човек срещат отпор в социалната група и обществото поради несъответствие с колективните ценности или поради консерватизъм, бюрократизъм, неразбиране или завист. Младежкият идеал се срива, настъпва разочарование, примиряване с принудата или конфликт с обществените институции. Но ако младият човек реши да отстоява идеалите и

принципите си, консервативното общество няма да му прости това своеволие, той ще бъде за дълго време различен, одумван, отлъчен или дамгосан като „дисидент“. Такъв сблъсък между идеите, представите и целите и реалната действителност може да преживеят всички хора, от различни възрасти, с всякакви професии. И тогава настъпва конфликтът, изразяващ се в поведение, различно от изискванията на ценностната система. Това може да е резултат или от неправилно формиране на ценностите, или от радикални промени и кризи в обществото.

Конфликти се пораждат и от взаимодействието на трите вида ценностни системи – индивидуална, групова и обществена. Причините може да бъдат не само в промени на общественото съзнание, но и поради активизиране и ожесточаване на идеологическата и политическата борба, морална деградация и пропадане на нравствените принципи, икономическа експанзия на големи групировки, както и поради антагонистични отношения между отделните социални слоеве и класи. Обикновено индивидуалните идеали, цели и стремежи не съвпадат с груповите и обществените, групата, от своя страна, се опитва да абсорбира личностните ценности и в същото време се противопоставя на обществените. Това е естествен и неизбежен процес във всички периоди от време и той протича с поредица от конфликти и разрешаването им. В крайна сметка надделяват обществените ценности, които индивидът и групата възприемат доброволно или принудително. Но е възможно и обществените ценности да претърпят промяна в положителна посока, под активното въздействие на индивидуалните и груповите потребности, интереси и ценности.

От това конфликтно взаимодействие между различните ценностни системи и от вътрешните противоречия в индивидуалната ценностна система се пораждат ценностите на гражданското общество. Те отразяват актуалните мотиви и потребности за изява на участниците в различните организационни форми на гражданското общество като протести, демонстрации, манифестации, декларации, петиции и др. За определен период от време те се свързват във временна групова ценностна система. Във всяка отделна ситуация и форма на активиране на гражданското общество или негови отделни групи ценностите са различни, но винаги представят гражданското общество като коректив на държавната власт. Защото отразяват настъпилите промени в условията и развитието на обществото или са резултат на удовлетворени предишни искания. Особеното е, че отделните индивидуални ценности, които са подбудили излизане на улицата, се превръщат в групови, т.е. на цялата маса протестиращи или предявяващи искания към държавната власт, които представляват и нова групова ценностна система. С разрешаването на проблема и удовлетворяване на претенциите, групата се разпуска и нейните ценности също отпадат, за да отстъпят на нови ценности при следващото активиране на индивиди и групи на гражданското общество.

Обикновено акциите на гражданското общество започват с поведение „афект“. Това е модел, който се определя под влияние на страстите (мъка, гняв, жажда за отплата). Това е спонтанно реагиране на личността при сблъ-

сък с налаганите норми, традиции и ценности от групата и обществото. Такова поведение е непостоянно, променя се и варира в крайности, според настроението и емоциите. Тук се проявяват първичните, елементарните ценности.

Но след първите спонтанни и стихийни прояви започва тяхното овладяване и регулиране чрез норми, правила, законност, традиции и излъчване на лидерство. В този момент все още няма съгласуваност на личните и груповите интереси, стремежи и ценности, но няма и очебийни и драстични сътресения и конфликти в намеренията и исканията на хората. Съгласуването на ценностите продължава бавно или по-бързо, но равно, плавно и без противопоставяне, докато се стигне до една приблизително обща и приемлива за всички групова ценностна система.

Това е традиционното поведение на всички протести и прояви, в които доминират култура, цивилизованост, коректност в името на общата цел. То прелива в целево поведение с вече осмислени постъпки, със стремежи към постигане на определена цел, с богат избор на средства за постигането ѝ, които са посочени в т. 3 на тази студия. Счита се, че това е поведение, съответстващо на съвременна ценностна система, която е отворена за промени и за възприемане на новото и която непрекъснато се обновява, развива и предопределя съответно поведение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кабакчиева, П., 2004. Гражданското общество срещу държавата. Българската ситуация. София.
2. Проданов, В., 2003. Гражданското общество и глобалният капитализъм. София.
3. Гражданското общество и развитието. Център за социални практики. 2001. София.
4. Кийн, Дж., 2003. Гражданското общество (стар образ, нови визии). София.
5. Михайлов, Ст., 2010. Социологическа система. София, М М.
6. Мирчев, М., 2009. Социална динамика и цивилизационно разслояване. София, М М.
7. Тодорова, Е., 2010. Социология на модерното общество. София, УНСС.
8. Социология и икономика. Материали от конференция. София, УНСС, 2003.
9. *International Management*, № 9. New York, 1977.
10. Zanden, J. W. V., 1990. *Sociology the Core*. Ohio.

СЪВРЕМИЕ НА ГРАЖДАНСКОТО И ИКОНОМИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Резюме:

В студията авторът разработва темата за гражданското общество в нашето съвремие. Разкрива се същността на гражданското общество, неговите характерни признаци и конфликтното му взаимодействие с държавата. Авторът интерпретира и въпроса за икономическото общество като органическа част от гражданското общество. Икономическото общество изразява интересите и защитава малкия и средния бизнес, на земеделски ферми, търговски фирми и други частнособственически самостоятелни предприятия. Накрая се изтъкват ценностите и ценностната система на гражданското общество по време на неговите прояви.

Ключови думи: гражданско общество, същност, характерни признаци, взаимодействие с държавата, икономическо общество, защита на бизнеса, ценности, ценностна система.

JEL: Z13, Z19.

MODERN TIMES OF THE CIVIL AND ECONOMIC SOCIETY**Abstract:**

In this study paper the author elaborates on the theme of Civil society in present days. He reveals the essence of the Civil society, its typical signs and its conflict interaction with the Body politic. Also interpreted is the question of Economic society, which is a structural part of Civil society. The Economic society expresses the interests of and defends the small and middle business, agriculture and commercial firms, and some other private enterprises. At the end, the author describes the values and the worth system of Civil society.

Key words: civil society, base signs, interaction with the state, economic society, defense of the business, value system.

JEL: Z13, Z19.